

Araştırma Makalesi / Research Article

KADIN BİR HEKİM OLARAK AGNODİKĒ'NİN YUNAN DÜNYASINDAKİ VARLIĞI ÜZERİNE

Evren ŞAR İŞBİLEN¹

Öz

Bu çalışmada, antik Yunan dünyasındaki ilk kadın ebe ve hekim olarak ün salmış Agnodikē'nin hayatı ve bu anlatının gerçekliği sosyolojik yaklaşımlar üzerinden değerlendirilerek yapısalcılık üzerinden tartışmaya açılmıştır. Tıp tarihi açısından oldukça önem arz eden ve jinekoloji alanında adı sık anılan Agnodikē hakkında somut bilgimiz aslında yok denecek kadar azdır ve gerçekten yaşayıp yaşamadığı konusu çok da net değildir. Buna rağmen Agnodikē yaşadığı - ya da yaşadığı varsayılan- erkeklerin dünyasında devrimsel şekilde kendine yer açan güçlü bir kadın figürü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda anlatının değeri sadece gerçekliğinden değil, böyle bir öykünün Yunan ve Roma dünyasından günümüze, kendine oldukça saygın bir yer bulması ve popüler olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak ister gerçek ister kurmaca olsun Agnodikē anlatısı, hem kadının toplumdaki durumunun ve kadınların hayatta kalma çabalarının bir dışavurumu olarak hem de kadın hekim ve ebelerin tarihi açısından büyük önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Agnodikē, Antik Yunan, ebelik, toplumsal cinsiyet, jinekoloji

ON THE PRESENCE OF AGNODICE IN THE GREEK WORLD AS A FEMALE DOCTOR

Abstract

In this study, the life of Agnodikē, who was famous as the first female midwife and physician in the ancient Greek world, and the reality of this narrative were evaluated through sociological approaches and opened to discussion by the use of structuralism. We do have a slight concrete knowledge about Agnodikē, who is very important in terms of medical history and had her name frequently mentioned in the field of gynaecology, and it is rather vague whether she really lived or not. Despite of this, Agnodikē appears as a powerful female figure who has revolutionarily made a place for herself in the world of men in which she lives-or is assumed to live. In this context, the value of the narrative comes not only from its reality, but also from the fact that such a story has found itself a highly respected stand since the Greek and Roman Worlds' times to the present day and its popularity. However, whether true or fictional, Agnodikē's narrative is of great importance, both as an interpretation of the women's status in society and their efforts to survive, and from its point over the history of female physicians and midwives.

Keywords: Agnodice, Hagnodice, Ancient Greece, midwifery, gender, gynecology

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, evrensar@iuc.edu.tr, ORCID 0000-0003-4384-6519
Başvuru Tarihi (Received): 10.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 28.04.2021

Giriş

Antik Ege dünyasında, Minos uygarlığından Klasik Atina dünyasına kadının yolculuğu oldukça güç kaybederek gerçekleşmiştir. Klasik döneme gelindiğinde ikinci sınıf konumu iyice köklenen kadının varoluşu bağlamında, tarihin belirli dönemlerinde ortaya çıkan güçlü kadın figürlerinin incelenmesi, gerek bu dönemde kadınlara ait dünyanın aydınlatılması gerekse dönemin sosyolojik dinamiklerinin çözümlenmesi açısından önem taşımaktadır. Antik Yunan dünyasında kadınların erkeklere ait bir dünyada varolmaya çalıştığını söylemek çok da abartılı olmayacaktır. Günümüzde bizlerin dahi henüz kadın-erkek eşitliği tartışmalarını² aşamadığımız göz önünde bulundurulduğunda ve Klasik Çağ'da kadınların eş ve anne olmaları dışında bir vasfa sahip olmadığı düşünüldüğünde, kadınların formal eğitimden pek fazla yararlanamamalarını ve sosyal hayat içinde nadiren önemli roller üstlendiklerini görmek şaşırtıcı değildir. Bu bağlamda hakkındaki bilgilere (Hyg. *Fab.* 274) MÖ 1. yüzyıldan itibaren erişebildiğimiz Agnodikē'nin (Ἀγνοδίκη) kariyer hikayesi son derece ataerkil ve aslında içe kapanık bir toplum olarak nitelenebilecek Yunan kültüründe kadının konumu, varoluşu, hatta ve hatta belki de değişim isteğinin dışavurumu açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda Agnodikē'nin, gerçekliği şaibeli hayatının varlığını ve bunun önemini tartışmaya açmadan önce Yunan dünyasında kadınların statü sorununa biraz yakından bakmak faydalı olacaktır.

Başta da belirttiğimiz gibi ikinci binlerden itibaren Girit adası ve Kykladlar gibi önemli yerleşim merkezlerinden ele geçen kalıntılar ışığında, Minos uygarlığında kadınların önemli ölçüde toplumsal yaşamın içinde yer aldıkları anlaşılmaktadır (Doumas, 1994)³. Minos fresklerinde betimlenen bakımlı ve zengin takılar ile süslenmiş, çeşitli meslekleri icra eden kadın tasvirleri yaklaşık 300 yıl boyunca neredeyse hiç değişmeden süreklilik göstermiştir. Bu bölgede ele geçen buluntular, araştırmacıları bölgede anaerkil ağırlıklı bir dini inanışın hakim olduğu fikrine itmektedir (Akalin, 2003). İkinci binin ikinci yarısında Miken uygarlığında da kadınların toplum içinde Minos'takine benzer şekilde etkin olduklarını gösteren kadın betimleri bulunmaktadır ve burada ele geçen figürinler ana tanrıça kültürünün yoğun bir şekilde tapım gördüğüne ve yine anaerkil ağırlıklı olabilecek bir düzene işaret etmektedir (Iakovides, 1994). Ayrıca MÖ 1400 civarındaki Miken kültürüne dair önemli ipuçları veren Linear B tabletler, Klasik Yunan pantheonunda yer alan tanrıçaların zaten Miken pantheonunda yer aldığını⁴ ve onlara büyük önem atfedildiğini göstermektedir (Akalin, 2003). Ancak MÖ 13. yüzyıla gelindiğinde Ege dünyasında, Dor göçleri başta olmak üzere demografik yapıda önemli değişikliklere yol açan olaylar meydana gelmeye başlamıştır (Osborne, 1996). Bu durum neticesinde hem bölge yeni gelenekler ve alışkanlıklarla tanışmış hem de bazı durumlarda eski ve yeni gelenekler uzlaşıya varmak zorunda kalmıştır. MÖ 8. yüzyılda yaşadığı düşünülen büyük ozan Homeros'un dizelerinde Karanlık Çağ'ın geç dönemleri olan MÖ 9. ve 8. yüzyılların toplum yapısını yansıttığı düşünülmektedir (Howatson, 2013). Ancak eserlerinde erkekler kadar kadınlara da yer verdiği gözlemlenen Homeros'un İlyada destanında her ne kadar sosyal ve siyasi yetkiler erkeklerin elinde olsa da kadınlar yine de fikirleri alınan, sözüne değer verilen kişiler olarak tasvir edilmişlerdir. Örneğin Priamos'un karısı Hekabe hem Priamos'a çekinmeden fikirlerini söyleyebilmekte hem de yeri geldiğinde onu azarlayabilmektedir (Hom. Il. XXIV.193-216). MÖ 700 dolaylarında yaşadığı

² Bu eşitsizliğin temellerinin bu dönemde atıldığını ileri süren savlar bulunmaktadır. (bkz. Stone, 2006).

³ Bunlara örnek olarak, Akrotiri yapı komplekslerinde bulunan ve bir ritüel için bir araya gelmiş kadın ve genç kız betimlemeleri, Knossos sarayına ait duvar resimlerinde yer alan, boğa üzerindeki akrobat kız, önu açık tören kıyafetleriyle dans eden genç kadın (Sakellaris, 1994), Thera'da yer alan çeşme betimlemesindeki kadınlar (halktan kadınlar oldukları tahmin edilmektedir) ve Palaikastro'da bulunan bir terrakota grubunda yer alan elinde kuş ile dans eden kadınlar verilebilir (Sakellaris, 1994).

⁴ Bu metinlerde geçen a-ta-na po-ti-ni-ja yani Atanas Potnia'nın (Atina'nın sahibesi), e-re-u-ti-ja'nın Eleuthia (doğum tanrıçası) olarak Yunanca asıllarına karşılık geldiği saptanmıştır (Gschnitzer, 1981; Akalin, 2003).

bilinen Hesiodos'un⁵ ise kadınlara karşı oldukça düşmanca bir tutum sergilediği görülmektedir (Yalazı & Küçükler, 2015; bkz Hes. *Er. Kai Hem. & Theo.*). Klasik döneme gelindiğinde ise kadın artık söz hakkını neredeyse tamamen kaybetmiştir⁶. Dönemin en büyük tragedya yazarlarından Euripides de bu durumu özetler şekilde “*Kadın eğer evinde dizini kırıp oturmazsa, başına yalnızca bela gelir.*” (Eur. *Tro.*, 645) demektedir. Kadınlar bu dönemde yabancılara görünmemeleri için pencerelerden ve kapılardan uzakta kendilerine ayrılan bölümde tutulmuş, ve ancak konuklar geldiğinde odadan çıkartılmışlardı. Kısacası kendi evlerinde bile konuşmalara katılmalarına izin verilmemiş hatta çok gerekli olanın dışında soru sormasına dahi izin verilmemişti. (Ksen. *Oi.*, VII, 6-14)⁷. Bu koşullar altında Atina kenti üzerinden kadınların durumuna baktığımızda, Atina’da yurttaşlık hakkına sahip ailelerin kız çocuklarına belirli bir eğitim aldıkları bilinse de kent devletlerinde erkeklerin eğitime çok daha fazla önem verildiği ve kadınların bu haktan sistemli olarak mahrum bırakıldığı söylenebilir. Kadınların sosyal hayata ancak festival, doğum, cenaze gibi etkinliklerde katılabiliyor olması nedeniyle onları eğitmek ve sosyal hayata hazırlamak çok anlamlı görünmemiş olsa gerektir (Yılmazcan, 2020). Bu bağlamda kızların, evde daha çok annelerinin onlara öğrettikleri ile yetinmek zorunda kaldıkları ortadadır (Pomeroy, 1977; Burckhardt, 1999/2019). Antik Yunan dünyasında kadınların kariyer planlamasında ulaşabileceği en yüksek mevki, devlet tarafından tanınan bir memuriyet olan rahibeliktir (Cole, 1981) ve bu iş için sadece basit hesap işlemlerinin biliniyor olması kafidir. Kısacası Yunan kadınlarının büyük bir çoğunluğu temel eğitim hariç tutulursa eğitilmiş olmayan kadınlardır ve erken yaşta çoğunlukla yakın çevreye mensup, kendilerinden yaşça büyük kişilerle evlendirilmektedirler (Darga, 2011). Hatta, meseleye ‘özgürlük’ (en azından ev dışında vakit geçirebilme, üretim faaliyetlerine katılabilme) açısından bakılırsa, tarımla ya da ticaretle uğraşan ve Yunan kültüründe aşağı tabaka olarak görülen bir sınıfa mensup kadının, daha özgür olduğunu söylemek mümkündür. Zira zengin kadın sadece evinin yönetimiyle ilgilenirken, fakir kadınlar para kazanıp evin geçimine katkıda bulunabilmek için hizmetçilik dokumacılık, süt annelik çamaşırcılık, satıcılık, ağıt yakıcılık, terzilik ve ebelik gibi mesleklerde çalışmışlardır (Akalin, 2003) ve bir açıdan özgür ve yukarı sınıf kadınlardan daha ‘özgür’ bir yaşam sürdürmüşlerdir. Yine de bu tabloda yer alan meslekler arasında yazarlık yahut doktorluk gibi sosyal hayatın bel kemiğini oluşturan ‘erkek meslekleri’nde son derece nadiren kadınların adının geçtiği görülmektedir.

Kısacası özgür ve zengin bir aileye mensup olsa da aslında Yunan kadını, kendi evinde dahi ‘öteki’ olmaktan kurtulamamıştır ve ailedeki konumu ve saygınlığı aslında çocuk doğurma yeteneğinden ve ailenin zenginliğini kaybetme korkusundan kaynaklanmaktadır. Platon bu durumun sebebini kadınların erkeklerden daha az yetenekli olmasına bağlarken (Plat. *Rep.* 455-456), Aristoteles de benzer şekilde kadınların zekalarının erkeklerden daha düşük olmasına bağlamaktaydı. Ona göre kadınlar soyut düşünme, sınıflandırma yapma gibi üst akla yani *logos*’a sahip değildiler ve eksiklikleri de buradan kaynaklanmaktaydı. Ayrıca Aristoteles kadınların sadece somut olan akıl yani *metis*’e sahip olduklarını ve şehvetlerini kontrol altına alma becerisine de sahip olmadıklarını (Aristoteles, *Pol.*, I. 13. 1260 a; Cantarella, 2018) söylemektedir. Doğal olarak toplumdaki bu algı kadınların ve davranışlarının erkekler tarafından kontrol edilmesi gerektiği sonucuna

⁵ Hesiodos, MÖ 700 dolaylarında yaşadığı bilinen ilk Yunan ozanlarından biri ve Homeros ile birlikte erken dönem Yunan epik şiirinin temsilcisidir. Eserleri *Theogonia (Tanrıların Doğuşu)* ve *Erga kai Hemera (İşler ve Günler)*’dir (Howatson, 2013).

⁶ Gerçi Sparta örneği göz önünde bulundurulduğunda tüm Yunan dünyası için aynı çıkarımı yapmanın söz konusu olamayacağı açıktır ancak Antik Yunan’da, kültürel, politik ve entelektüel anlamda başı çeken şehir devleti Atina idi ve Sparta örneğinden oldukça uzak bir kültürel yapı sergilemekteydiler.

⁷ Ksenophon, Hesiodos örneğinin tersine, kadınlara düşmanca bir tavır içinde olmamakla beraber yine de o dönem Atina’ındaki eğilim ve önyargıları eserinde yansıtır (Yalazı & Küçükler, 2015). Ksenophon’a göre *polis*’te karşılaşılan işler ile *oikos*’ta karşılaşılan işler birbirinden ayrılmaz şekilde benzerdir ve bu işleri içeride ve dışarıda yapılan işler olarak kadın ve erkek arasında paylaştırmıştır. Bu sayede toplum hayatından uzak tutulan kadın kamusal eğitimin bir parçası olan *oikos*’ta eğitimin ve kamusal düzenin üyesi olmuştur (Yalazı & Küçükler, 2015; Ksen. *Oi.* VII-X).

ulaşmaktaydı. Kadınlara biçilen ‘meşru çocuklar yapma ve evi idare etme’ görevleri bile toplum tarafından aslında onlara verilen bir şeref gibi sunulmaktaydı; zira bir kızın evlenme ayrıcalığına ulaşması için (sosyal anlamda varolmalarının ve toplumda saygın bir yer edinebilmelerinin neredeyse tek yolu buydu) bile yüklü miktarda bir çeyiz parasını yani *drahoma*’yı erkeğe vermesi gerekmekteydi ve evli kaldıkları sürece erkeğin yönetiminde olacak (Lacey, 1983) bu *drahoma* olmaksızın bir kızın evlenme ihtimali neredeyse yoktu (Ersamuk, 1995) ve evlilik temelde babanın seçtiği, çoğunlukla kadından 10 ve daha fazla yaş büyük bir kişi ile kadının vesayetinin babadan kocaya devri şeklinde meydana gelirdi (Wells, 1997; Blundell, 1995).

Tabii ki Yunan dünyasında istisnai kadınlar da bulunmaktaydı. Özellikle adalarda yaşayan kadınların kıta Yunanistan’ındaki hemcinslerine oranla çok daha özgür ve ılımlı bir ortamda, görece daha iyi bir eğitim alma şansı ile yaşadıkları ortadadır ve MÖ 7. Yüzyılda yaşamış ünlü kadın şair Sappho’da bu örneklerden biridir (Şar-İşbilen & Çığır-Dikyol, 2020). Ancak Atina’ya geldiğinde ne Arkaik ne de Klasik çağlardan adı günümüze ulaşan bir kadın şairin varlığına rastlanmaması dikkat çekicidir (Akalin, 2003). Tüm bunların yanında aslında Atina’da iyi eğitim görmüş genç kadınlar her devirde mevcuttu, ancak bu kadınlar toplumun ötekileştirilmiş bir grubu olan *Hetairalari* oluşturmakta idi. Para karşılığında elde edilebilecek kadınlar arasında en üst sınıfı oluşturan *hetairalar* (Yılmazcan, 2020), müzik aleti çalma, şarkı söyleme, güzel konuşma, şiir, edebiyat ve felsefe konularında iyi eğitim görmüş, espri yetenekleri gelişmiş, akıllı ve güzel kadınlar idi ve müşterilerine sadece cinsellik değil hoşsobetlerini de satmaktaydılar. Ancak *hetairalar* vergi vermeye mecbur olmalarına rağmen yurttaş konumuna gelme hakkına sahip değillerdi. Bu noktada özellikle Atina’da neredeyse erkeklere denk ileri bir eğitim almış olan kadınların sadece *hetairalar* olmasının ilginç ve üzerinde durulması gereken başka önemli sosyolojik bir durum olduğu söylenebilir.

Bunlarla beraber Peloponnesos savaşlarının (MÖ 431- 404) getirdiği erkek nüfusundaki azalma dolayısıyla *hetairalar* da dahil, kadınların eskiye oranla daha fazla hak elde etmeye başladığı görülmektedir. Örneğin MÖ 413’de yaşanan Sicilia bozgunundan (Tekin, 2004) sonra kadınların kapandıkları evlerden çıkıp erkeklerin yaptığı işlere el atmak zorunda kaldıkları bilinmektedir (Yalazı & Küçükler, 2015). Ayrıca yine bu dönemde Atina’da vatandaş olmak için çocukların anne ve babalarının evli olması zorunluluğundan da vazgeçilmiştir (böylece özgür erkeklerin sadece karılarından değil metreslerinden doğan çocuklar da vatandaş olabilecekti). Bu durum *oikos* anlayışına ters düşmesine rağmen askere alınacak erkeklerin vatandaş olma mecburiyeti nedeniyle bir anlamda zorunlu bir uygulama olmuştu. Yine de Peloponnesos savaşları esnasında yaşayıp, bu savaşları tasvir eden ünlü tarihçi Thukydides *Historiai* adlı eserinde, Perikles’in cenaze söylevinde, ölen askerlerin eşlerine hitaben yaptığı konuşmada bir kadın için en büyük şanın, kadınların yaradılışlarından gelen mizaçlarından daha aşağı davranmamak ve erkekler arasında ne övgüde ne de yergide kendileri hakkında en ufak bir söz ettirmemek olduğunu söylemiştir (Thuk. *Hist.* 2.45.2; Yalazı & Küçükler, 2015). Kısacası elde edilen bu kazanımlar, kadınlar adına devrimsel iyileşmeler olduğu ve yüzyıllardır korunan geleneklerin bir anda kökten değiştiği şeklinde yorumlanmamalıdır.

MÖ 333 yılında, Büyük İskender’in Doğu Seferi’ne çıkması ile başlayan (Bonnard, 1959) ve her anlamda Eskiçağ dünyasını daha global hale getiren, büyük yeniliklerin hem Doğu hem de Batı yaşantısına katıldığı Hellenistik Dönem’e geldiğinde, her alanda olduğu gibi kadının statüsü konusunda da birtakım gelişmeler ve açılımlar olduğu görülmektedir. Bu dönemde kadınlar artık sosyal hayatta daha fazla yer almaya başlamış, edebiyatta, müzikte, bilimde ve siyasette çok daha fazla kadının adı anılır hale gelmiştir. Örneğin, bu dönemde Boiotia’da bulunan ve MÖ 2. Yüzyıla ait bir yazıt, bir kadın tarafından serbest bırakılan bir köleden söz etmektedir ki bu Klasik Çağ ve öncesinin aksine, artık kadınların kendi mülk ve paralarını kendilerinin idare edebildiği ve vesayet altında yaşamadığını göstermektedir (Schuller, 1995). Hellenistik dönemde kızların, açılan karma

okullarda erkeklerle beraber okuma yazma öğrenme şansı yakalayabildikleri de görülmektedir (Schuller, 1995).

Yine bu dönemde ebeliğin yanında doktorluğa da kadınlar arasında meslek olarak daha fazla rastlanır hale geldiği dikkati çekmektedir (Akalın, 2003). Tabii ki tüm bu değişimler yavaş ve tedrici şekilde gerçekleşmiştir ancak bu durum yine de kadının ikincil rolünden (bkz. Schuller, 1995) tamamen kurtulmasına izin vermemiştir.

Arkaik ve Klasik Dönem Atina'sında sosyal hayattaki rolleri bu şekilde kısıtlanan 'kadın'ın tıp alanında işgal ettiği yerin de çok büyük olamayacağı açıktır (Irving, 2016). Ancak Antik Yunan'da kadınların tıp alanındaki varlığını tartışmaya açmadan önce Yunan tıbbına biraz daha yakından bakmakta fayda olacaktır. Tıbbın kökeninin nerede ve ne zaman ortaya çıkmaya başladığı bilinmemekle beraber pek çok antropolog tarafından büyüyle karışık uygulamaların insanlığın varoluşundan itibaren hastalıkların sağaltılma çabalarının bir parçası olduğu ve tıbbın ilk aşamasını oluşturduğu kabul edilmektedir (Jones, 1963). Bunun paralelinde Mezopotamya ve Mısır gibi kadim kültürlerde, batıya oranla çok daha erken dönemde tıp konusunda gelişmeler kaydedildiği ve bu gelişmelerde dinin büyük bir itici güç (örneğin öteki dünya inancı nedeniyle yapılan mumyalama vb. uygulamalar sayesinde Mısır uygarlığında ecza, anatomi ve kimya konularında büyük bir bilgi birikimi olduğu bilinmektedir) oluşturduğu bilinen bir gerçektir (Ceran, 2008). İlk Yunanların da Yakın Doğu ile kültürel etkileşime açık oldukları göz önünde bulundurulduğunda, Yunan tıbbı gerek Yakın Doğu etkileri gerekse bu etkilere kendi kültürlerinin katkısı ile büyü, kehanet ve şifacılıkla karışık olsa da Hippokrates'ten⁸ çok önce başlamış oluyordu (Clagett, 2001).

Antik Yunan'da tıp tarihini, Klasik öncesi dönem (Hippokrates öncesi), Klasik dönem ve Hellenistik dönem olarak üç ana bölüme ayırmak mümkündür (Soydan, 2012). Keza Hippokrates'in doğumundan önce pek çok Yunan kolonisinin bulunduğu Sicilya'daki tıp okullarında tıp biliminin gelişimini sürdürdüğü düşünülmektedir (Soydan, 2012). Bu dönemde yani MÖ 6. yüzyılda tıp bilimi aslında tam olarak tanımlanabilir ve sınırları belirgin bir alan değildi ve matematik, felsefe ve kimya gibi pek çok bilimle ayrışmamış durumdaydı ancak tıpla uğraşan düşünürlerin yüzlerini doğaya çevirmiş olması dolayısıyla yine de olumlu ve hızlı gelişmeler kaydedilebilmekteydi. Akılcı tıbbın kurucu babası sayılan Hippokrates'in ortaya çıkışı ile başlayan Klasik Dönem Yunan tıbbı (Gazzaniga, 2019) ise artık çok daha sınırları belirgin hale gelmiş durumdadır. Uzun bir geleneğin ilerici bir temsilcisi olan Hippokrates'in geride bıraktığı yazılı eserler (*Corpus Hippocraticum*) kurmuş olduğu tıp okulunun bilgi birikiminin de özünü oluşturmuştur. MÖ 5. yüzyılda hekimliğin Prometheus'u haline gelen Hippokrates'in (Bonnard, 2004) okuluna isteyen öğrencilerin belirli bir para karşılığında girdiği ve öğretmenleriyle aile ilişkisi vari sıkı ilişkiler kurarak mezun oldukları bilinmektedir. Keza halen sürdürülen bir gelenek olan ve tanrılar önünde edilen (Apollon, Asklepios, Hygeia ve Panakeia) 'Hipokrat yemini'nin varlığı da o dönem tıp eğitimi gören kişilerin birbirlerine etik olarak sıkı sıkıya bağlı ve profesyonel bir grup oldukları izlenimini vermektedir (Gazzaniga, 2019b). Dolayısıyla özellikle Klasik çağdan itibaren devlet tarafından verilen bir hekimlik belgesi olmasa dahi, artık hekimlerin ciddi bir eğitimden geçtikleri ve mesleğe atılmadan önce bu yemini etmek suretiyle meşruiyetlerini kazandıkları söylenebilir.

Hellenistik Döneme gelindiğinde ise Aleksandria ve akabinde Mouseion'un kurulması ile bilim adına artık yeni bir çağ açılıyordu. Ayrıca dönem dünyasının en büyük bilginlerinin burada toplanarak yeni araştırmalar yapmaya başlaması hem var olan Yunan tıbbının hem de geleneksel Mısır tıbbının yeniden bir araya gelmesine yol açmış, böylece tıbbın ilerleme kaydetmesi için büyük bir fırsat sunmuştu (King, 2001).

⁸ MÖ 460'da Kos'da doğan ve en az MÖ 370 yılına kadar yaşadığı tahmin edilen Hippokrates Yunan tıbbının en bilinen ismidir (Howatson, 2015: 399).

Antik Yunan’da kadınların tıp ile ilişkisine dönecek olursak, öncelikli olarak kaynak yetersizliği dolayısıyla Antik Yunan’da jinekoloji ve ebeliğin ne kadar eskiye uzandığını tam olarak bilmemizin mümkün olmadığını belirtmemiz önem taşımaktadır. Ancak diğer yandan, yukarıda saydığımız az sayıdaki kadın meslekleri arasında en saygın yeri yine de ebelik ve bitkisel şifacılığın (tıp alanında icra etmelerine izin verilen meslekler bunlar idi) aldığını söylemek mümkündür (Yılmazcan, 2010). Örneğin Sokrates, kendisinin gençleri eğitime konusunda harcadığı çabayı bir ebenin (*maia*) emeklerine benzetmekte ve kendisinin de bizzat Phainarete isimli bir ebenin oğlu olduğunu söylemektedir (Pla. *Thea*. 149). MÖ 4. yüzyıla ait bir mezar yazıtı ise bize Phanostrate isimli özgür mü yoksa köle mi olduğu anlaşılamayan ebe bir kadın hakkında bilgi vermektedir. Yazıtta; “Bir ebe (*maia*) ve hekim (*iatros*) olan Phanostrate burada yatıyor. O hiç kimseye acı çektirmedi. Ve herkes onun ölümüne ağladı.” ifadesi yer almaktadır (Totelin, 2020). Kısacası tıp alanında çalışmış kadınlara dair bilgilerimiz son derece sınırlıdır ve hiçbirine dair tam bir biyografi ya da eğitimlerine/uzmanlıklarına dair detay bulunmamaktadır (Parker, 1997) ancak yine de sayıları az da olsa bu alanda çalışan ve ebelik yapan kadınların varlığı tartışmasızdır.

Bu bağlamda ünlü hekim Hippokrates’in Kos Adası’ndaki büyük tıp okuluna kızları kabul etmemesine rağmen Batı Anadolu’daki okullarına kabul ederek kadınlara jinekoloji ve doğum üzerine eğitim verdiği bilinmektedir. Ancak ebelik eğitimi verdiği kadınların büyük çoğunluğunu yaşlı ve eğitimsiz kadınların oluşturması dikkate değerdir (Mayer, 2002). Hippokrates’in ölümünden sonra ise kadınlar, yöneticilerin kadın jinekologların kürtaj yaptıklarını keşfetmeleri nedeniyle tıp eğitiminden tamamen menedilmişlerdir. Ayrıca sadece menetmeyle kalmayıp bu suçu işleyenler için ölüm cezası dahi getirilmiştir. Ancak dönemin sosyal kodları nedeniyle birçok Atinalı kadın, erkek doktorlara görünmek istememiş (Bettini, 2013) ve yasakların getirilmesiyle kadınların tıbbi desteğe ulaşımı orantılı olarak azalarak kadın ölümleri artmıştır.

Tüm bunların ışığında ve kadının Antik Yunan toplumundaki itibarı bağlamında Agnodikē gibi radikal, ayakları üzerinde durabilen, bunun için mücadele eden ve erkeklerin dünyasında turnaklarıyla kendine yer açan doktor bir kadının varlığı oldukça dikkat çekicidir. Şayet gerçek anlamda var olmamış olsa bile bu denli güçlü bir öykünün baş kahramanı olarak karşımıza çıkması başlı başına toplumun bilinçaltını ortaya koymasından dolayı önem arz etmektedir.

1. Agnodikē’nin Hayatı ve Tıp Tarihindeki Yeri

Hellenistik Dönem’de daha fazla sayıda kadının, kadın doğum alanında tıp eğitimi almaya başladığı görülmektedir ve bunun Atina’daki ilk temsilcisi MÖ 4. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı varsayılan Agnodikē’dir (Fantham, Foley, Kampen, Pomeroy ve Shapiro, 1994). Agnodikē ’nin yaşayıp yaşamadığına dair net bir bilgi olmayışının en önemli nedeni, hakkında bilgi veren tek kaynağın Romalı yazar Hyginus’a ait oluşudur. Ancak *Fabulae* (Antik Çağ’da adı muhtemelen *Genealogies* olarak bilinmekteydi) isimli mitoloji el kitabı olarak adlandırılabilir ünlü kitabın yazarının kimliği, daha doğrusu hangi Hyginus olduğu konusu halen tartışmaya açıktır. Araştırmacılar, *Fabulae*’yi ağırlıklı olarak, MÖ 64- MS 17 yılları arasında yaşamış olan ve diğer Hyginus’lara göre çok daha iyi bilinen, döneminin en büyük bilginlerinden Gaius Iulius Hyginus’a atfedilmektedirler (Roman & Roman, 2010). Gaius Iulius Hyginus aynı zamanda Ovidius’un dostu ve Augustus’un İspanyol asıllı azatlısıdır. Çok çeşitli konularda (coğrafya, Vergilius, tarım, arkeoloji, şiir ve din gibi) ürünler vermesine karşın yazdıklarının çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bir çok bilim adamı elimize ulaşan astroloji üzerine yazmış olduğu düşünülen bir kitap ile mitoloji konulu *Fabulae* (Öyküler) isimli iki yapıtın Gaius Iulius Hyginus’a ait olduğuna şüpheyle yaklaşmaktadır⁹. *Fabulae* ister Gaius Iulius Hyginus’a, ister başka bir Hyginus’a ait olsun, metnin daha sonraki dönemlerde farklı yazarlarca değişikliklere uğrayarak kopya edilmiş halleriyle bize ulaştığı oldukça açık görünmektedir (Erim, 1987; Howatson, 2013). Bu bağlamda *Fabulae* adlı

⁹ Eser kime ait olduğu kesin olarak belli olmadığı için bazı kaynaklarda yazarın adı ‘Pseudo Hyginus’ olarak da geçmektedir.

eserin tek bir yazara ait olduğunu düşünmek ve bu doğrultuda değerlendirmelere varmak doğru olmayacaktır.

Agnodikē anlatısını da içeren *Fabulae* adlı eser tanrıların doğuşu ile başlamakta, ardından mitolojik döngülere, belli kahramanlara, mitolojik figürlere ve kategorilere ayrılmış bölümler ile devam etmektedir. Modern mitologlar, yukarıda da belirtildiği gibi, yüksek ihtimalle zaman içinde farklı yazarlarca metne dahil edilen çeşitli hatalar ve tutarsızlıklar nedeniyle kitabı dikkatli şekilde alıntılama ve değerlendirme eğilimindedirler (Roman & Roman, 2010).

Daha önce de belirttiğimiz gibi, tıp tarihi açısından oldukça önem arz eden ve jinekoloji¹⁰ alanında adı sık anılan Agnodikē hakkında somut bilgimiz aslında yok denecek kadar azdır ve onun gerçekten, etten-kemikten bir insan mı yoksa mitolojik nitelikli bir hikâyenin parçası mı olduğu konusu çok da net değildir. Agnodikē'nin adının Yunancada “masumiyeti ispatlı”¹¹ (Lefkowitz ve Fant, 2005; King, 1986) benzeri bir anlam taşıması da kurgu bir karakter olabileceği yönündeki şüpheleri artırmaktadır. Zira bu ifade, hikâye örgüsüne fazlasıyla uygun düşmektedir. Agnodikē'nin, Atina'da zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldiği söylenmekteyse de ailenin gerçekten yaşadığına dair bir iz bulunmamaktadır. Bu bağlamda öncelikle konu hakkında elimizdeki tek antik yazar olan Hyginus'un Agnodikē hakkında yazdığı satırlara göz atmamız gerekmektedir:

...Eskiden, kadın ebeler yoktu ve gururlu-namuslu kadınlar, alçakgönüllülük ve utanç nedeniyle ölmekteydiler çünkü Atinalılar kölelerin ve kadınların tıp sanatını öğrenmesini yasaklamışlardı. Ancak Agnodikē adında bakire bir kız, tıp öğrenmeyi istiyordu ve bunun için saçını kesip erkek kıyafetleri giyerek eğitim almaya Herophilos'a gitti. Tıp sanatını öğrendikten sonra bir kadının doğum yaptığını ya da bel altında bir sorun yaşadığını duyduğunda yardımlarına koştu. Kadınlar onun erkek olduğunu düşünerek kendisine güvenmeyi reddettiğinde, kadın olduğunu ispatlayabilmek için tüniğini kaldırıp, kadın olduğunu ispatlayarak kadınları tedavi etmeye devam etti. Bu şartlar altında erkek doktorlar artık kendilerine talep olmadığını anladıklarında Agnodikē'yi kadınları baştan çıkarmakla ve karşılığında para almakla suçladılar ve kadınların hasta numarası yaparak onu eve aldığını iddia ettiler. Agnodikē, Atina yakınlarındaki Areopagus adlı bir tepede toplanan mahkemeye yargılanmak için getirilince rakipleri ona sözlü sataşmalar ile saldırdı. Bir süre sonra iftiralara ve suçlamalara yeterince göğüs geren Agnodikē gerçek kimliğini ortaya çıkarmak için elbisesini kaldırdı, genital organlarını göstermek zorunda kaldı ve ona yöneltilen suçlamalardan yargılanamayacağını söyledi. Rakipleri bu sefer de kadınların tıbbın herhangi bir dalında çalışmasına izin verilmeyen yasayı ihlal ettiği için ölüm ile yargılanması gerektiğini söyleyerek yargıçları etkilemeye çalıştılar. Yargıçların, karar vermek için toplantı yaptıkları sırada, aralarında şehrin yöneticilerinin ve ileri gelenlerinin eşlerinin de bulunduğu kalabalık bir grup kadın mahkeme alanına geldi ve “Siz erkekler koca değil düşmansınız çünkü bizi sağlığımıza kavuşturan kişiyi mahkûm ediyorsunuz.” diyerek protesto etti ve Agnodikē'yi içinde bulunduğu durumdan kurtamayı başardı. Kısa bir tartışma sonrasında Agnodikē suçlamalardan beraat etti ve Atina'daki özgür kadınların tıp eğitimi alabilmeleri için yasa değiştirildi¹². (Hyg. *Fab.* 274; Bettini, 2013; Oakes, 2007)

¹⁰ ‘Gyne’ yani ‘çocuk taşıyan’ olarak bilinen kelime “kadın, karı, eş” anlamında da kullanılmaktaydı (Çelgin, 2018,) ve bizim şu anda jinekoloji olarak tanımladığımız bilim dalının isim analığını yapmaktadır.

¹¹ Ya da “Adalet önünde iffetli”. ‘Hagnos’ ve ‘Dikē’ kelimelerinden türetilmiş bir isimdir (King, 2016).

¹² Yasa değişikliği ile özgür kadınların tıp eğitimi almasına izin verildi (Von staden, 1989).

Son derece dikkate değer bilgiler içeren bu pasaj sadece barındırdığı karakterin gerçekliği ile değil kendi gerçekliği ile de tartışmaya açıktır. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi günümüze ulaşan ve Hyginus'a ait olduğu söylenen iki yapıtın da aslında ona ait olmadığı ve büyük olasılıkla MS 2. yüzyılda Yunan kaynaklarından yapılan bir derleme olabileceği (Howatson, 2013) ya da sonraki çağlarda kopya edilerek değiştirilmiş halleriyle günümüze ulaştığı düşünülmektedir (Erim, 1987). Bu açıdan bakıldığında pasajın, gerçek bir zaman-mekan ilişkisi bağlamında değil, bir alegori olarak¹³ düşünülerek yapısalci yaklaşım ile ele alınması daha doğru olacaktır.

Hellenistik Dönem'de bilindiği gibi eskiye oranla daha fazla sayıda kadın eğitime erişim imkânı bulmuş ve gerek ticaret gerekse diğer mesleklerde kendilerine daha fazla yer edinmeye başlamışlardı. Bunların içinde pek az sayıda kadın toplumun tıp konusundaki ön yargılarını kırarak tıp alanında adını geçirebilmişti ve en ünlülerinden biri de kuşkusuz Agnodikē idi (Cilliers ve Retief, 1999). Ancak Hyginus MÖ 4. Yüzyılın sonlarını işaret etse de pasajın "...eskiden, kadın ebeler yoktu ..." cümlesi ile başlıyor oluşu aslında bu hikâyenin çok daha eski bir dönem ile bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir. Zira MÖ 4. yüzyılda ebelik Atina'da gayet iyi bilinmekteydi. Hatta Platon bazı metinlerde buna net olarak yer vermişti (Pl., *Thea.*, 148e6-151e6). Bu da ebeliğin en az Platon zamanında (muhtemelen Platon'un çok daha öncesinde) Atina yaşantısında varolan ve kabul gören bir statüde olduğunu göstermektedir. Bu durumda, Agnodikē'nin Platon'dan birkaç kuşak sonra bu mesleğin ilk neferi olarak ortaya çıktığı iddiası oldukça geçersiz bir hal almaktadır (von Staden 1989). Kısacası Agnodikē'nin yaşadığı varsayılan dönemde riskli olmayan doğumlar ebelerin kontrolündeydi ve belki de Agnodikē, varoluşu ile kadınların, doktorların saflarından dışlanmasına meydan okuyordu.

Agnodikē'nin yaşadığı düşünülen döneme ilişkin tarihleme, eğitim aldığı söylenen kişi olan Herophilos üzerinden de yapılmıştır. Yaklaşık MÖ 330 civarında doğduğu ve MÖ 260 dolaylarında öldüğü tahmin edilen (Reveron, 2015), Khalkedon (Kadıköy) doğumlu Herophilos, İskenderiye'de tıbbın önde gelen kurucularındandı ve kadın anatomisi ve jinekoloji üzerine çalışmaları ile ünlü bir hekimdi (Salisbury, 2001; Howatson, 2013). Bu durumda ya Agnodikē gerçekten İskenderiye'ye giderek kendisinden (Herophilos mesleğin ilk icracısı olmasa da en ünlü isimlerinden biridir) eğitim almış veya yazar ya da yazarlar bu renkli hikâyeyi, zaten kadın hastalıkları konusunda nam salmış bu ünlü hekime atfederek hikâyeye güç ve inandırıcılık kazandırmaya çalışmıştır. Zira büyük ihtimalle, ancak ondan eğitim alan birinin bu kadar iyi bir hekim olabileceği düşüncesi baskın gelmişti ve buradan hareketle bir anakronizme yol açılmıştı. Diğer yandan öykü değerlendirilirken, pasajda Agnodikē'nin İskenderiye'ye gittiğine dair bir imanın bulunmamakta olduğu ve olay akışının tamamıyla Atina kentinde geçiyor gibi görüldüğü göz ardı edilmemelidir. Kaldı ki Herophilos'un hayatına dair bilgilerimiz onun Atina'da eğitim verdiği ya da burada tıp sanatını icra ettiğini söylemek için son derece yetersizdir ve bu durum Hyginus'un bu hikayesinin kurgusal görünümünü desteklemektedir (Greenhill, 1870; Hankinson, 1990). Kısacası öğretmeni rolüne seçilen kişinin gerçek bir tarihi karakter olması Agnodikē'yi kurgusallıktan kurtarmaya yetmemektedir (King, 1986). Ayrıca bu dönemde yaşayan kadınların seslerini yeterince duyamamamız (bu dönemde kadının yaşayışına ve toplumdaki yerine ilişkin kaynakların azlığı dışında, bu eserlerin erkekler tarafından yazılmış olması da önemli bir gerçektir) ve Hyginus'un anlatısını kıyaslayabileceğimiz alternatif bir kaynak bulunmaması da öykünün inandırıcılığını zayıflatan öğelerdendir. Ancak şurası bir gerçektir ki, günümüzde ebelik ve jinekoloji tarihi üzerine çalışan herkes Agnodikē'nin öyküsünden haberdardır ve sembolik de olsa jinekolojinin ilk kadın neferi olarak tarihe adını yazdırmayı başarmıştır.

¹³ TDK alegoriyi "Bir görüntü, bir yaşantı veya davranışın daha iyi kavranmasını sağlamak için göz önünde canlandırıp dile getirme, yerine koyma." şeklinde ifade etmektedir.

2. “Mit” Kavramı Bağlamında Agnodikē Anlatısı

Agnodikē anlatısı pek çok açıdan gerçekliği ispatlanamayan bir öyküdür ve bu nedenle kurmaca olma ihtimali akla daha yakın görünmektedir. Bu bağlamda öykünün bir halk söylencesi ve dolayısıyla “mit”e dönüşmüş olma ihtimali üzerinden durumun değerlendirilmesi bahsi geçen dönemdeki Yunan Dünyası ve kadınların bu dönemdeki sosyal varoluşlarına dair önemli ipuçları verecektir. Burada amacımız hikayeyi klasik anlamdaki Antik Yunan “*mythos*”larının doğuşu ve yapısı özelinde değerlendirmek değil, süreç içinde değişen ve genişleyen anlamıyla “mit” kavramı bağlamında ele alarak incelemektir; zira Eliade'nin de vurguladığı gibi mitlerin geleneksel ve arkaik toplumlardaki tüm işlevlerini kapsayabilecek genel bir tanımının yapılması imkansızdır (Eliade, 2001: 15). Türk Dil Kurumu Sözlüğü “mit” kelimesini; “1. isim Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos. 2. isim, mecaz efsaneleşen kavram veya kişi.” (<https://sozluk.gov.tr/> 07.11.2020) şeklinde açıklamaktadır.

“Antik Yunan” ve “mit” kavramları yan yana geldiğinde ise aklımıza çoğunlukla tanrısal hikayeler ve ihtişamlı bir pantheon geliyor olsa da “mit” kelimesi aslında içeriğinde bundan çok daha fazlasını barındırmaktadır. Gerçekten de mitler çoğunlukla ortaya çıktıkları dönemde “kutsal” ve “gerçek” olarak kabul edilmiş ve insanların dünyayı anlamlandırma çabalarının o dönem şartları nispetinde yaratılan bir ürünü olarak doğmuşlardır¹⁴. “Mit” sadece eski insanlara ait bir olgu değildir ve günümüz modern toplumunda da hayatın bir parçası olmaya devam etmektedir. “Mit” kavramı yüzyıllardır felsefe, tarih, edebiyat ve sosyolojinin ilgi alanına girmiş ve pek çok tanımla yapılagelmiştir. Freud sonrasında ise mitlerde sadece sosyolojik ve kültürel izler değil insan psikolojisine dair izler de sürülmeye başlanmıştır (Campbell, 2013).

Azra Erhat Yunan mitleri hakkında şunları söylemiştir: “Önce söz vardı. Ancak Yunan dünyasında ‘söz’ü tanımlayan üç ayrı kelime mevcuttur. *Mythos*, *epos* ve *logos*. Mitosun gerçeğini sözün dışında aramak boşunadır. Asıl gerçek, insan sözünün içinde şairindedir. Bunu anladığı içindir ki ilk çağ insanı sözle birbirinden renkli, büyüleyici ve inandırıcı yapıtlar yaratabilmiş ve sözün sonsuza dek aktarılmasını sağlamıştır.” (Erhat, 196) Benzer şekilde Veyne de Yunan mitolojisini tamamen halka dayanan edebi bir tür olarak tanımlar ve bunun büyük bölümünü sözlü edebiyatın oluşturduğunu ifade eder (Veyne, 2003). Vernant ise mitsel olanın, kendisi olmayan bir şeyle (mit kurgudur), gerçekle ve akılcı olanla ikili bir karşıtlık bağıntısı içinde tanımlamaktadır (Vernant, 2017). Tüm bu tanımların ortak noktası ise sözlü edebiyatın ve mitlerin içinde gerçeğin çekirdeğinin yer aldığı vurgusudur. Ayrıca unutulmamalıdır ki elegeia şairleri, lirik şairler ve tragedya¹⁵ yazarları da mitlerden faydalanmakta hatta bunları ihtiyaçlarına göre eğip bükmekte, kimi zaman yeni bir ahlak felsefesi ya da dinsel ideal adına serbestçe kullanmaktaydılar (Vernant, 2017; Öztürk ve Dikyol, 2013). Zaten tragedyaların gerek sistemi gerekse toplum yapısını hedef alan eleştirileri de değişim isteğinin bir tezahürü olarak belli açılardan mitlerle benzer bir işlevi yerine getirmektedir.

¹⁴ Antik Yunan dünyasında tanrısallık olduğu gibi tanrılarda da dünyevilik vardır. Bundan ötürü kült tamamı ile dünya dışı bir varlığa yönelmez. Tersine kült, gezegenlere, ışığa, geceye, bir su kaynağına, bir nehre bir ağaca bir dağın doruğuna ya da bir duyguya bir tutku'ya (*aidos*, *eros*), ahlaki ya da toplumsal bir mefuma (*dike*, *eunomia*) yönelebilir (Vernant, 2016).

¹⁵ Tragedya, kahramanlık değerlerini, eski dinsel temsilleri, yeni düşünce biçimleri ile karşılaştırır. (Vernant & Naquet, 2012)

Mitlerin kaynaklarını açıklayan çeşitli yaklaşımlar mevcuttur. Bunların en etkililerinden bazıları, tarihselci yaklaşım¹⁶, alegorik yaklaşım¹⁷, doğacı yaklaşım¹⁸ ritüelci yaklaşım¹⁹, içsel²⁰ ve yapısalcı yaklaşım olarak sıralanabilir (İndirkaş, 2017). Tüm bu yaklaşımların içinde yapısalcı yaklaşım Agnodikē anlatısının değerlendirilmesi açısından en fayda sağlayıcı yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Yapısalcılığın kurucusu ünlü antropolog Claude Levi Strauss²¹ mitleri soyut kurgular olarak düşünmekte ve tüm insanların özdeş düşüncelerinin ürettiği özdeş ürünler olarak tanımlamaktadır (dünyanın çeşitli noktalarında ortaya çıkan mitlerin benzer özellikler taşıması buna bağlanmaktadır (Dekens, 2017). Ona göre bir mitosun anlamını kavramak için simgesel anlamı ya da metin içeriğinden çok altındaki yapı üzerine odaklanmak gerekmektedir ve bu yapı, daima ekonomik sorunlar ve toplumsal ilişkilerdeki gerilimleri -belki de Agnodikē anlatısında sezindiği gibi- ortaya koymaktadır (Rosenberg, 1998; ayrıntılı bilgi için bkz. Levi-Strauss, 2013). Bu bağlamda mitler, bir anlamda toplumsal deneyimlerde var olan ve insanların günlük hayatta üstesinden gelmekte zorlandıkları problemleri ve karşıtlıkları (kadın-erkek, ölüm-yaşam) çözmekte kullanılan araçlardır ve insanlar için alternatif çözümlerin olduğu ve bu alternatif çözümlerin sonuçlarının keşfedilebildiği hayali bir alan yaratmaktadır (Schultz, 2019).

Yukarıda sözünü ettiğimiz tragedya yazarlarından Euripides, Hippolytos²² (Ἰππόλυτος)'ta, (293-296) ihtiyar dadı Phaidra'ya şöyle seslenmektedir:

Sonra sana acı veren şey, gizliyse eğer,

Bak burada kadınlar var, sana destek

Olmaya hazır. Yok eğer o giz, ancak erkeklere

Söylenebilir türdense söyle, hekimlere başvurulsun.

Erhat'm da dediği gibi "gerçek" burada sözün ve şiirin içinde yer almaktadır. Bu satırlar, MÖ 5. yüzyılda kadınların sağlık problemleri karşısında yaşadıkları sosyal problemleri önümüze sermektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla, problem basit ise kadınlar öncelikle yine kadınlardan (muhtemelen ebelerden) yardım istemekte, çok zorunlu olmadıkça doktora başvurmamaktadır ve doktorluk mesleği erkeklerin elindedir. Hatta bu noktada bir adım ileri giderek, Hyginus'un neden olduğu anakronizmi²³ (Antik Yunan'da ebelerin olmadığı bir zamanın varlığından bahsederek

¹⁶ Tarihselci yaklaşım, mitosları açıklamaya çalışan en eski iki görüşten bir tanesidir. Bu yaklaşım, mitosları zamana bağlı olarak birtakım değişimler geçirirse de yine de gerçek tarihi veriler olarak kabul eder. Bu durum özellikle yeni başlayan araştırmacıların pek çok tarihsel hata yapmasına neden olabilmektedir (İndirkaş, 2017).

¹⁷ Alegorik yaklaşım, kabaca teoloji ve felsefede gizli mitlerdeki alegorileri kavrayamayanlar için bunların anlamının anlaşılacağı görüşünü savunmaktadır. Örneğin bu yaklaşıma göre, Odysseus'un İthake'ye dönüşünde yaşadığı serüvenler aslında erdem ve dünyevi zevkler arasındaki karşıtlıklar üzerine kuruludur (Russel, 2005).

¹⁸ Doğacılık, doğadaki olaylar, gök cisimleri vb. şeylerin hareketleri ve davranışlarını merkeze almaktadır Max Müller'in çalışmalarını temel alan bu görüşte doğa olaylarıyla ilişkisi net olmayan mitosları ise alegorik olarak okumak suretiyle kuram ile ilişkilendirmeye çalışmışlardır (Harris & Platzner, 2004; Alan, 2012).

¹⁹ Ritüelci yaklaşım: Mitosları dinsel ya da yarı dinsel ritüellere bağlayan bu görüşün en önemli temsilcisi Sir James George Frazer'dır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Frazer, 2004). Ona göre mitler insan yaşamı ya da dışsal doğaya ilişkin fenomenlerin hatalı açıklamalarıdır (Alan, 2012).

²⁰ Freud'un etkisinde gelişen bu yaklaşım, mitoslar ile zihinsel işlemler arasında bağ olduğunu ileri sürer (ayrıntılı bilgi için bkz. Freud, 1996). Bu bağlamda Freud'un takipçileri de mitosları insanların bilinçaltındaki istek, korku ve güdülerin bir dışavurumu olarak tanımlamaktadırlar.

²¹ 1908'de Fransa'da doğan antropolog Levi Strauss ve Durkheim ile Mauss'un etkisinde kalmıştır. Yapısalcılığın kurucusu olarak bilinen Strauss 2009 yılında hayata gözlerini yummuştur (Scott, 2014).

²² Mitos'ta Hippolytos, Atina kralı Theseus ile, Amazon Antiope'nin oğludur. Theseus Antiope ölünce Phaidra ile evlenir. Theseus'un oğlu dedesi Pitheus ile Troizen'de yaşamaktadır ve bir gezi sırasında Phaidra onunla tanışarak aşık olur. Bir süre sonra ise Theseus bir cinayet nedeniyle Troizen'e sürgün edilir ve üvey oğluyla aynı çatı altında yaşamak zorunda kalan Phaidra artık duygularını gizleyemez hale gelir (Bkz. Eur. Hipp.).

²³ "...eskiden, kadın ebeler yoktu ve gururlu-namuslu kadınlar, alçakgönüllülük ve utanç nedeniyle ölmekteydiler çünkü Atinalılar kölelerin ve kadınların tıp sanatını öğrenmesini yasaklamışlardı..." (Hyg., Fab. 274).

Hellenistik Dönem'i işaret etmesi), Euripides gibi ünlü bir tragedya yazarının bu satırlarından etkilenerek gerçekleştirmiş olabileceğini düşünmek olasıdır. Zira metnin hem ünlü bir yazarın kaleminden yüzyıllar aşarak²⁴ bir Romalı olan Hyginus'a (bu noktada Hyginus'un Antik Yunan kültürüne çok da aşina olmadığı gerçeği akılda tutulmalıdır) ulaşmış olması mümkündür hem de tragedyada yer alan “*bak burada kadınlar var sana destek olmaya hazır.*” sözleri doğrudan ebelik kurumunu vurgulamadığı için bir yanlış anlamaya sebebiyet verdiği düşünülebilir.

Kadınların sosyal hayattaki ikincil ve ev eksenli hayatlarını göz önünde bulundurarak metni yapısalcı yaklaşım (Rosenberg, 1998; ayrıntılı bilgi için bkz. Levi-Strauss, 2013) merkezinde değerlendirdiğimizde Agnodikē anlatısının (hikâyenin kurgusal-mitsel kabul edilmesi durumunda), toplumsal bilinçaltının bir tezahürü (Agozzi, 2001) olarak ortaya çıkmış olabileceği fikri doğmaktadır. Bu bakış açısıyla paralel olarak Bayat da mitlerle ilgili şunları söylemektedir: “*Mit, değerler paradigmasında dünyayı algılama, şekillendirme, sembolleştirme, kısaca ifade etmek gerekirse hayatın ve olayların genelleştirilmiş modelidir. Anlam paradigmasına göre mit, bir düşünce tarzı, bir şuur ve bilinç çeşididir. O halde mit, dünya hakkındaki gerçekliğin ta kendisidir ve diyalektik mantığın sonucudur.*” (Bayat, 2016). Bu söylemler doğrultusunda şayet Hyginus'a atfedilen ve Agnodikē hikayesini içeren bu kitap (*Fabulae*) MS 2. yüzyılda Yunan kaynaklarından yapılan bir derlemeden oluşuyor ise o dönem Atina yaşantısındaki kadınların sosyal statülerine ilişkin bir değişim ve sosyal hayatta yer edinme çabasının sesleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu durumu sadece sosyal yaşantıya dair bir çılgılık olarak değil, baskılar nedeniyle erkek hekimlere görünemedikleri için ölüm istatistikleri artan kadınların yaşam hakları adına mücadele etme isteğinin bir tezahürü olarak da görmek mümkündür. Zira yapısalcıların da vurguladığı gibi mitler, toplumsal ilişkiler ve ekonomik sorunlardaki gerilimleri ifade etmektedir ve aslında dünya hakkındaki gerçekleri göstermektedir. Kısacası mitler toplumun bilinçaltı, bir anlamda kendini ifade etme yoludur.

Hellenistik Dönem'de, kozmopolit bir yapının oluşması ve devletler arasındaki sınırların kalkması ile Yunan kadını büyük ölçüde özgürleşmeye başlamış olsa da bu değişim, tabii ki Hellenistik döneme girilir girilmez değil, zaman içine yayılarak gerçekleşmiştir ve Agnodikē 'nin yaşadığı dönem olarak Hellenistik Dönem'in başları işaret edilmektedir. Şayet hikâyenin ortaya çıkışı gerçekten Hellenistik Dönem ise bu kadınların özgürleşmeye başlayan yeni dünya ile beraber -eskiye oranla daha özgür bir ortamda- seslerini söylenceler yoluyla duyurmaya başladıkları şeklinde yorumlanabilir.

3. Sonuç

Agnodikē anlatısı gerek kurgusal gerekse yazar kaynaklı olarak içinde pek çok çelişkiyi barındıran bir öyküdür. Agnodikē 'nin varlığının ispatlanmasındaki en büyük engel ise sadece tek bir antik kaynaktan geçmesi, Hyginus'un sözlerinin başka bir metin ile doğrulanamaması ve dolayısıyla boşlukların doldurulamıyor oluşudur. Öncelikli olarak Hyginus'un aktardığının aksine hikayenin geçtiği varsayılan dönemde -hatta çok daha öncesinde- kadınlar ebelik yapmakta ve bebek doğurmaya yardım etmekteydiler. Muhtemelen hastalara bakarken bir yandan da vücudun işleyişini ve hastalıkların nedenlerini anlamaya çalışıyor olsalar da resmi tıbbi uygulamalar yapmalarına izin verilmiyordu. Gerçi bahsi geçen dönemde -erkekler için dahi- formal bir tıp eğitiminden bahsetmek mümkün değildi ve bu nedenle ebelik ile hekimlik arasındaki çizginin varlığı da oldukça belirsiz ve aslında örfi idi.

Hyginus'un sözleri dikkatlice incelendiğinde, içinde kronolojik belirsizlikler barındırdığı dikkati çekmektedir. Örneğin Agnodikē'yi yetiştiren ve büyük bir kadın hekim olmasını sağlayan hocası

²⁴ Bu noktada bu eserin Bizanslı Aristophanes tarafından 1. sıraya konulduğu, ayrıca ilerleyen dönemlerde ortaya çıkan “Phaidra” ile Seneca ve “Phedre” ile Racine gibi pek çok taklitçisi olduğu bilinmektedir (Onay, 2015).

nl Herophilos'un Atina'ya gelerek burada hocalık yaptığına dair hiçbir kanıt bulunmamaktadır. Bu durumda geriye sadece Agnodikē 'nin Herophilos'un yaşadığı İskenderiye'ye giderek eğitim almış olma ihtimali kalmaktadır ki Hyginus'un metninde böyle bir ihtimale ilişkin en ufak bir ima görünmemektedir. Bu da akla yazarın hikâneyi, bu ünlü hekim ile ilişkilendirerek olay örgüsüne inandırıcılık kazandırmaya çalıştığı ihtimalini getirmektedir. Kısacası anlatı, Herophilos'un varlığı ve kadınların tıp eğitimi almasına izin veren yasa değişikliği nedeniyle M 4. yüzyıla tarihlenmiş ve hikâyenin ortaya çıkışı ile birlikte ebelik kadınlara atfedilmiş bir meslek olarak yerini almıştır. Tüm bunlara rağmen Yunanlılar ve Romalıların kadın tıpcıların varlığını çok dikkate değer bulmadığı açıktır. Bunun doğal bir uzantısı olarak ise sonrasında döneminde dahi kadınların sağlık personelinin sadece küçük bir kısmını oluşturdıkları söylenbilir.

Hikâyede Herophilos'un varlığına rağmen yine de Hyginus'un sözlerine "...eskiden, kadın ebeler yoktu ve gururlu-namuslu kadınlar, alçakgönüllülük ve utanç nedeniyle ölmekteydiler çünkü Atinalılar kölelerin ve kadınların tıp sanatını öğrenmesini yasaklamışlardı." (Hyg. Fab. 274) şeklinde başlaması ise anlatıda yer alan bir başka önemli çelişkidir. Ancak olay gerçekten de Herophilos'un yaşadığı (Yaklaşık M 330- Mö 260 dolaylarında yaşadığı düşünülmektedir) dönem olan Hellenistik dönemde geçiyor ise bu dönemde kadınların eskiye oranla çok daha zgr olmaya başladıkları ve kadın hekimlerin sayısının arttığı bilinmektedir. Herophilos her ne kadar Hellenistik Dönemin başlarında yaşamış olsa da bu dönemden çok öncesine dair kadın ebe ve hekimlerin varlığı daha önce de değindiğimiz üzere açıktır. Kadın ebelerin var olmadığı bir dönem fikri ise akla Hellenistik dönemden çok, erken klasik dönem ve arkaik çağın tarihlemeye daha uygun olabileceğini getirmektedir. Öyküye yakından baktığımızda karşımızda, yetkinlik kazandıktan kısa süre sonra, onu tıp biliminden meneden yasalarla alay etmiş ve Atina'ya döndükten sonra bir erkek silüetinde kadınları tedavi etmeye başlayan bir kadın durmaktadır. Artık Agnodikē , kadın sağlıkçıların toplumdan dışlanmasından dolayı profesyonel yardım almaktan çekinen kadınlar için güven ve konforun simgesi haline gelmiştir. Ancak Agnodikē , bir ebe ya da hekim olarak sadece bir kez değil pek çok kez insanlara (kadınları ikna etmek, erkekleri ise utandırmak maksadıyla) genital organlarını göstermek zorunda kalan (Bettini, 2013) bir mağdurdur da. Durum ne olursa olsun böylesine erkek egemen bir toplumda, bir kadının tıp üzerine çalışma cesaretini göstermesi tarihte saygın bir yer edinmesini sağlamıştır.

şayet hikâneyi tamamıyla kurgusal kabul edecek olsak bile bu, anlatının içinde gerçeklik payı içeren hiçbir detay bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Öncelikle yk bize, temelde bir kadının tıp eğitimi alabileceğini ancak yine de bunun bir kadın için normal olmadığını vurgulamaktadır ki bu da kurgusal bir hikâye ile bize Atina kadınının toplumdaki gerçek konumunu aktarmaktadır. Diğer yandan bu anlatının bir mit olarak yaygınlaşp MS 2. yüzyılda Yunan kaynaklarından derlenerek Romalı bir yazar-ya da yazarlar- aracılığıyla bize ulaşan bir anlatı olması durumu ise belki de bize Atina toplumundaki kadınların sosyal statülerine ilişkin bir değişim ve sosyal hayatta yer edinme çabasını göstermektedir. Zira yapısalcıların da vurguladığı gibi mitler toplumsal ilişkiler ve ekonomik sorunlardaki gerilimleri ifade etmekte ve aslında dünya hakkındaki gerçekleri göstermektedir ve toplumun egemen değerlerinin ipuçlarıdır (Marshall, 2020). Kısacası mitler toplumun bilinçaltı, bir anlamda kendini ifade etme yoludur. Bu bağlamda hikâyenin tarihlemesi gerçekten de Hellenistik Dönem başları olarak kabul edildiğinde belki de Yunan kadını evde geçirdiği yüzyılların ardından, biriktirdiği özgürleşme ve toplumda daha fazla yer edinme arzusunun ifade edebileceği platformu, ilk kez Hellenistik Dönem'in özgürlük rzğârları ile bulmuş oluyordu ve böyle bir hikâyenin doğuş noktası bu nedenle bu döneme atfediliyordu.

Kısacası ister gerçek olsun ister tamamıyla kurgusal, Agnodikē hikayesi, içinde Antik Yunan kadınlarının sosyal statülerine ilişkin önemli bilgiler ve ipuçları barındırmaktadır. Konu hakkında son derece az kaynak ve araştırma bulunan fakat buna rağmen ebelik, jinekoloji, kadın çalışmaları ve eskiçağ tarihi açısından önemli detaylar barındıran Agnodikē'nin hikayesi, özellikle mitlerin

antik çağ toplumlarının yapısını anlamada önemi göz önünde bulundurulduğunda farklı bir açıdan konuyu görmemize olanak tanımaktadır. Sonuç olarak bu kadar ünlü ve etkili bir figürün araştırılması gelecekte bu alanlarda yapılacak çalışmalara ışık tutması açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Agozzi, R. (2001). *Antik Yunan'da mitoloji*. (Z.Z. İlkelen, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat.
- Akalın, A. G. (2003). Eskiçağda Grek kadının toplumsal yaşantısı. *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, 21(33), 17- 47.
- Alan, A. O. (2012). *Mitos-tarih ilişkisi: siyasal bir inceleme*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Arist., *Pol. Aristoteles. Politika*. Politika. (Ö. Orhan, Çev.). İstanbul: Pinhan, 2018.
- Bayat, F. (2016). *Mitolojiye giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bettini, M. (2013). *Women and weasels: mythologies of birth in ancient Greece and Rome*. University of Chicago Press.
- Blundell, S. (1995). *Women in Ancient Greece*. Harvard University Press.
- Burckhardt, J. (2019). *Yunanlar ve Yunan medeniyeti*. (İ. H. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık. (Orijinal eserin yayın tarihi 1999).
- Bonnard, A. (2004) *Antik Yunan uygarlığı 2*. (K. Kurtgözü, Çev.). İstanbul: Evrensel.
- Campbell, J. (2013). *Kahramanın sonsuz yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Kabalcı.
- Cantarella, E. (2002). *Bisexuality in the ancient world*. Yale University Press.
- Ceran, B. (2008). *Antik Mısır ve eski Anadolu uygarlıklarında tıp*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Cilliers, L. & Retief, F. P. (1999). The healing hand: The role of women in ancient medicine. *Health and healing, disease and death in the Graeco-Roman World*. 165-188.
- Clagett, M. (2001). *Greek science in antiquity*. New York.
- Cole, S. G. (1981). Could Greek women read and write? H.P. Foley (Ed.), *Reflections of Women in Antiquity*. (pp. 219-245). New York: Gordon and Breac Science Publishers.
- Çelgin, G. (2018). *Eski Yunanca-Türkçe sözlük*. İstanbul: Alfa.
- Darga, M. (2011). *Anadolu'da kadın*. İstanbul: YKY.
- Dekens, O. (2017). *Yapısalcılık*. (A. Altınörs, Çev.). İstanbul: Bilge.
- Doumas, C. (1994). Cycladic art. *The dawn of Greek art*. 31-129. Ekdotike Athenon.
- Eliade, M. (2001). *Mitlerin özellikleri*. (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Om.
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji sözlüğü*. İstanbul: Remzi.
- Erim, M. (1987). *Latin edebiyatı*. İstanbul: Remzi.
- Ersamuk, A. (1995). *Antik çağda kadın*. İzmir: Us Yay.
- Eur. *Hipp*. Euripides. *Hippolytos*. Hippolütos, (Y. Onay, Çev.). İstanbul: Mitos-Boyut. 2015.
- Eur. *Tro*. Euripides. *Troades*. Troyalı Kadınlar, (Y. Onay, Çev.). İstanbul: Mitos-Boyut. 2008.

- Fantham, E., Foley, H. P., Kampen, N. B., Pomeroy, S. B., & Shapiro, H. A. (1994). *Women in the classical world: image and text*. Oxford University Press.
- Frazer, J. G. (2004). *Altın dal I*. (M. H. Doğan, Çev.). İstanbul: Payel.
- Freud, S. (1996). *Totem ve tabu*. (K. S. Sel, Çev.). İstanbul: Sosyal yay.
- Gazzaniga, V. (2019). Tapınak tıbbından Hippokratesçi tıbbı. U. Eco (ed.). *Antik Yunan içinde*. (ss.1150-1153). İstanbul: Alfa.
- Gazzaniga, V. (2019b). Tıp sanatı ve Hippokrates ahlakı. U. Eco (ed.). *Antik Yunan içinde* (ss.1165-1168). İstanbul: Alfa.
- Greenhill, W. A. (1870). Agnodice. In W. Smith (ed.). *Dictionary of Greek and Roman Biography and Mythology. 1*. (pp.74.)
- Hesiod., *Er. Kai Hem*. Hesiodos. *Erga kai hemerai*. İşler ve günler. (S. Eyuboğlu & A. Erhat, Çev.). Ankara: T.T.K., 1991a.
- Hankinson, R. J. (1990). Saying the phenomena. *Phronesis*, 35(1-3), 194-215.
- Harris, S. & Platzner G. (2004). *Classical mythology: images and insights*. New York: McGrawHill.
- Hesiod. *Theog*. Hesiodos. *Theogonia*. (S. Eyuboğlu & A. Erhat, Çev.). Ankara: T.T.K., 1991b.
- Hom. *Il*. Homeros. *Ilias*. İlyada, (A. Erhat & A. Kadir, Çev.). İstanbul. Can. 1996.
- Howatson, M. C. (2015). *Oxford Antikçağ sözlüğü* (F. Ersöz, Çev.). İstanbul: Alfa. (Orijinal eserin yayın tarihi 1989).
- Hyg. *Fab*. Hyginus. *Fabulae*. Apollodorus' library and Hyginus' Fabulae. (R. Scott Smith & S.M. Trzaskoma, Çev.). Cambridge: Hackett.
- Iakovides, S. (1994). Mycenaean art. In *The dawn of Greek art*. (pp. 219-291). Ekdotike Athenon.
- İndirkaş, Z. (2017). *Antik Yunan'da mitosun serüveni*. İstanbul: Tekhne.
- Irving, J. C. (2016). *The Greek epigraphic evidence for healer women in the Greek world*. Macquarie University Press.
- Jones, W. H. S. (1963). *Popular medicine in ancient Italy*. Harvard University Press.
- King, H. (1986). Agnodikē and the Profession of Medicine, *PCPS NS*, 32, 53-77.
- King, H. (2016). *The one-sex body on trial: the classical and early modern evidence*. Routledge.
- Ksen. *Oi*. Ksenophon. *Oikonomikos*. İktisat üzerine-Oikonomikos. (A. Çokona, Çev.). İstanbul: İş Bankası yay. 2020.
- Lavenda, R. H. & Schultz, E. A. (2019). *Kültürel antropoloji temel kavramlar*. (D. İşler & O. Hayırlı, Çev.). Ankara: Doğu Batı.
- Lacey, W. K. (1983): *Die familie im antiken Griechenland*. München: Von zibern.
- Lefkowitz, M. R.& Fant, M.B. (2005). *Women's life in Greece and Rome:a source book in translation*. JHU Press.
- Lévi-Strauss, C. (2013). *Myth and meaning*. London: Routledge.
- Marshall, G. (2020). *Sosyoloji sözlüğü*. (O. Akınhay & D. Kömürcü). Ankara: Bilim ve sanat.
- Mayer, K. É. (2002). The birth of gycology: Obstetrics in ancient Greece and Rome. *History of medicine day*, 121.

- Oakes, E. H. (2007). *Encyclopedia of world scientists*. USA: Infobase Publishing.
- Osborne, R. (1996). *Greece in the making 1200-479 BC*. Routledge.
- Öztürk, M., & Çığır Dikyol, D. (2013). Antik Yunan tragedyasında değerler eğitime dair izler. *Electronic Turkish Studies*, 8 (12).
- Parker, H. N. (1997). Women doctors in Greece, Rome, and the Byzantine empire. *Women healers and physicians: Climbing a Long Hill*, 131-50.
- Pl., *Thea*. Platon. *Theatetus*. Theatetus and Sophist. (C. Rowe, Çev.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pomeroy, S. B. (1977). Techniki kai mousikai: The education of women in the fourth century and in the Hellenistic period. *AJAH*, 2: 51-68.
- Reveron, R. (2015). Herophilos, the great anatomist of antiquity. *Anatomy*, 9(2), 108-111.
- Roman, L. ve Roman, M. (2010). *Encyclopedia of Greek and Roman mythology*. Infobase Pub.
- Rosenberg, D. (1998). *Dünya mitolojisi, büyük destan ve söylenler antolojisi*. (K. Akten & E. Cengiz, Çev.). Ankara: İmge.
- Russel, D. A. (2005). *Heraclitus: Homeric problems*. Atlanta: Society of Biblical literature.
- Sakellaris, E. S. (1994). Minoan art. In *The dawn of Greek art*. (pp. 131-217). Ekdotike Athenon.
- Salisbury, J. E. (2001). *Encyclopedia of women in the ancient world*. ABC-CLIO.
- Schuller W. (1995). *Frauen in der Griechischen und Romischen geschichte*.
- Stone, A. (2006). *Luce irigaray and the philosophy of sexual difference*. New York: Cambridge University Press.
- Soydan, N. (2012). *Roma tıbbi ve kadın hastalıkları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Şar İşbilen, E. ve Çığır Dikyol, D. (2018). Eğitimde cinsiyet eşitsizliğine tarihten bir örnek: Antik Yunan. *Turkish History Education Journal*, 7(1), 92-112.
- Şar İşbilen, E. ve Çığır Dikyol, D. (2020). Antik Yunan dünyasında bir kadın olarak Sappho'nun yeri. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 66, 147-161.
- Tekini, O. (2004). *Eski Yunan tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Thuk. *Hist*. Thukydides. *Historiai*. Peloponnesos savaşları, (F. Akderin, Çev.). İstanbul: Belge. 2019.
- Totelin, L. (2020). Do no harm: Phanostrate's midwifery practise. *An international Journal for ancient science and technology*, 11, 129-143.
- Walker, J. (2000). *Rhetorics and poetics in antiquity*. Oxford: Oxford University Press.
- Wells, J. (1997). *Kadın gözüyle Batı Avrupa'da fahişeliğin tarihi*. İstanbul: Pencere yay.
- Vernant, J. P. (2016). *Eski Yunan'da mit ve din*. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Vernant, J. P. (2017). *Eski Yunan'da mit ve toplum*. (M. E. Özcan, Çev.) İstanbul: Alfa.
- Vernant, J. P. ve Naquet, P. V. (2012). *Eski Yunan'da mit ve tragedya*. Çev. S. Tamgüç & R. F. Çam. İstanbul: Kabalıcı.
- Veyne, P. (2003). *Yunanlılar mitlerine inanmışlar mıydı?*. (M. Alkan, Çev.). Dost.

- Von Staden, H. ve Chalcedonius, H. (1989). *Herophilus: the art of medicine in early Alexandria: edition, translation and essays*. Cambridge University Press.
- Yalazı, E. ve Küçüker, S. D. (2015). Ksenophon'un oikonomikos adlı eserinde evlilik ve kadına yaklaşım. *Archivum Anatolicum*. 9/12. 57-90.
- Yılmazcan, D. (2020). *Antik Yunan'da toplumsal cinsiyetin inşası*. Çankırı: Akademisyen Kitabevi.